

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Consensus en conflict in de wetenschappelijke beeldvorming over het Nederlands katholicisme

Luykx, P.

Citation

Luykx, P. (1988). Consensus en conflict in de wetenschappelijke beeldvorming over het Nederlands katholicisme. *Leidschrift : Katholieken In Conflict*, 5(November), 5-32. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/72746>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/72746>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Consensus en conflict in de wetenschappelijke beeldvorming over het Nederlands katholicisme

P. Luykx

Aan de wetenschappelijke belangstelling voor de nieuwste geschiedenis van het Nederlands katholicisme lijkt geen einde te komen. Zo'n twintig tot dertig jaar lang produceren sociologen, politicologen, antropologen, historici en anderen nu al hun beschrijvingen, analyses en theorieën. De verklaring voor die vloedgolf aan publikaties is complex, maar de verwondering en verbazing die zo vaak aan wetenschappelijke bedrijvigheid ten grondslag liggen, zijn in dit geval wel bijzonder gemakkelijk aanwijsbaar. De breuk van de jaren zestig, die zich met name in mentaliteit en cultuur voordeed en die de wereld van het katholicisme sterker trof dan welke andere groep ook, en de afstand die daardoor van de traditionele vormen van het katholicisme is geschapen, hebben het nodige met de verklaring van die belangstelling van doen. Onbegrijpelijk en ongewenst vonden veel wetenschappers en andere beschouwers de blokvorming onder de Nederlandse katholieken die sinds de sociologische studies van de jaren vijftig met de negatief klinkende termen van verzuiling en zuil werd aangeduid.

Die blokvorming, dat naar het leek weldoortimmerde huis, die vastgevoegde zuil - daar ging de veelal kritische aandacht vooral naar uit. Het historisch en sociologisch-historiserend onderzoek heeft zich vooral op de ontstaansfase, de tijd van de verzuilingsdynamiek (ca. 1880 tot 1920) gericht. Meer recente onderzoeken, bijvoorbeeld die van Stuurman en Righart ¹, die beide een sterke sociaal- en cultuurhistorische inslag hebben, bieden echter het beeld van een katholicisme dat helemaal geen eenheid vormt, integendeel. Met name Stuurman heeft de nadruk gelegd op politieke en sociale belangentegenstellingen en verschillen die dwars door de aanhang van de geloofsgemeenschappen heen liepen en daar tot ernstige conflicten leidden die uiteindelijk op de bestendiging van kapitalisme en patriarchaat uitliepen. Het is echter van belang zulke vraagstellingen niet te beperken tot de

sociale kwestie en het zedelijkheidsvraagstuk en evenmin tot de decennia rond 1900. Het wetenschappelijke perspectief daarbij is te komen tot een sociale geschiedenis van de Nederlandse katholieken waarin de diversiteit van belangen en strevingen en de daarmee samenhangende wrijvingen en conflicten de hun toekomende plaats krijgen.

Het kan daarbij zijn nut hebben te traceren waar de oorsprong van de oudere beeldvorming van eenheid en consensus ligt, omdat men op die manier omvang en kracht ervan beter leert kennen. Daarom wil deze bijdrage de historische achtergronden van enkele wetenschapstradities verhelderen. Nagegaan zal worden hoe in de geschiedwetenschap (par. 1) en in de sociologie (par. 2) lange tijd invalshoeken en vraagstellingen overheersten die het moeilijk maakten voor tegenstellingen en conflicten oog te hebben en die op die manier het beeld van eenheid en consensus te zeer hebben benadrukt. Daarbij zal blijken dat het van belang is in te gaan op de beoefening van die wetenschappen in het algemeen en meer specifiek in katholieke kring. Ik zal me daarbij beperken tot het wezenlijke van de vraagstelling en slechts hier en daar een belangrijk boek of een invloedrijke onderzoeker noemen, soms alleen ter illustratie van een anders te abstract betoog. Het is geenszins de bedoeling een soort overzicht te presenteren. Aan het einde (par. 3) zal nog kort worden ingegaan op de veranderingen in het onderzoek sinds de jaren zestig en op de mogelijke gevolgen ervan voor onze kijk op de geschiedenis van het Nederlands katholicisme.²

1. Geschiedwetenschap

Enerzijds wordt onder dit hoofd ingegaan op enkele karakteristieken van de algemene ontwikkeling van de professionele geschiedwetenschap in Nederland vanaf de tweede helft van de vorige eeuw. Immers, de overheersende invloed van de *Leidse school*, het nationale kader dat haar 'vaderlandse geschiedenis' met zich meebracht, liet al direct weinig ruimte voor studie van hetgeen de natie kon verdelen. De opvallende afwezigheid van de *beoefening van sociale geschiedenis* en vooral van een marxis-

tische of marxistisch geïnspireerde sociale geschiedenis hangt daarmee samen. Anderzijds dient gewezen te worden op het *emancipatie-perspectief* waarin nogal wat katholieke historici het verleden van de eigen groep interpreteerden en dat continuïteit en eenheid in de groepsvorming overbelichtte. Een korte opmerking over de beoefening van *kerkgeschiedenis* in katholieke kring sluit deze paragraaf af.

Voor de beoefening van de geschiedwetenschap in Nederland is de *Leidse school* van het grootste belang geweest. Tot aan de jaren zestig was de invloed ervan merkbaar. P. Blaas moest in de inleiding tot een historiografische bundel waarin de geschiedschrijving na 1945 werd behandeld, al direct vaststellen dat dat jaar geen geschikte periodisering vormde en dat men daarvoor eerder aan de jaren zestig moest denken: tot die tijd werd de historiografie bepaald door wat hij noemde 'het nationale en verzuilde kader'.³ Voor dat nationale kader is de Leidse school verantwoordelijk. Pas in de jaren omstreeks de laatste wereldoorlog hebben zo verschillend gearde historici als Kernkamp, Geyl en Romein de eerste bressen kunnen slaan in die overigens ook toen nog krachtige traditie.

Het wezenlijke punt is in dit verband, dat de beoordeling van de vaderlandse geschiedenis door Fruin, de grondlegger van de Leidse school, een professionele voortzetting was van de zogeheten conciliantie-traditie die de tegenstelling tussen orangisten en regenten in de Republiek wilde overbruggen. De afkeer van het Republikeins particularisme en de waardering voor het centraliserende element, door de stadhouders vertegenwoordigd, verbond zich met actueel, negentiende-eeuws orangisme en nationalisme. Om Blaas nogmaals, nu in een andere bijdrage te citeren: 'In de modernisering en nationale herleving van Nederland in de tweede helft van de negentiende eeuw speelde de glorie van het eigen *Ancien Régime* een belangrijke rol.'⁴

Bij de vertegenwoordigers en aanhangers van de Leidse richting, ook buiten de Leidse universiteit, kwamen op die manier een bepaalde visie op het verleden en een oud-liberale afkeer van al wat de natie kon verdelen, vooral van socialisme en confes-

sionalisme, in elkaars verlengde te liggen. Dit geldt bijvoorbeeld voor P.J. Blok, die zowel in theoretische bijdragen als in de praktijk van zijn geschiedschrijving zijn afkeer van alle verdeeldheid, met name van het socialisme en het historisch-materialisme, nogal luidruchtig beleed. Bloks *Geschiedenis van het Nederlandse volk* en verschillende andere, kleinere overzichten waren erop uit de eenheid van de natie in staatkundig en sociaal opzicht te benadrukken en zo de nationale continuïteit en de sociale cohesie ook voor de toekomst veilig te stellen.

Ook voor H.Th. Colenbrander, wiens opvattingen en werk plotseling sterk in de aandacht zijn gekomen, geldt dit. Zoals onlangs aangetoond,⁵ is Colenbrander tussen 1910 en 1925 weliswaar onder invloed gekomen van de skeptische tijdgeest van rond 1900, als gevolg waarvan kritische opmerkingen over en zelfs ernstige twijfels aan het positivisme en empirisme van de negentiende-eeuwse wetenschappen, ook Fruins geschiedwetenschap, uit zijn pen zijn gevloeid. De praktijk van zijn historiografie, zogoed vóór als na het jaar waarin hij op de Stoel van Fruin verheven werd (1925), laten echter van een werkelijke verandering weinig sporen zien. Alle partijen behoren tot het ene vaderland, zo formuleerde hij het eens, en staan 'in dienst der moeder van elf die geen verschoppelingen kent'.⁶

Voor wat de beoefening van de nieuwste geschiedenis betreft, heeft N. Japikse het Leidse ideaal wel het duidelijkst uitgedragen. In zijn publikaties over de Nederlandse geschiedenis van de negentiende en twintigste eeuw is dat gemakkelijk herkenbaar. Het geldt echter ook voor Japikse's werken op het gebied van de internationale betrekkingen. Zoals bekend, heeft hij de nodige boeken geschreven over de Eerste Wereldoorlog en zijn voorgeschiedenis. Hier huldigde hij een zeker revisionisme. Dat wil zeggen: hij toonde zich kritisch tegenover de door de geallieerde overwinnaars in het leven geroepen, politieke interpretatie van de voorgeschiedenis van de oorlog en de schuldvraag. Van dit werk is gesuggereerd dat het pro-Duits zou zijn. Ik geloof echter dat Japikse's revisionisme in de kern van de zaak eerder een uitvloeisel was van de Leidse traditie van conciliantie, toegepast op het toen hoogst actuele punt van de *Kriegsschuldfrage*. Nu de

wereldbrand de mensheid had geteisterd en Versailles een politieke legitimatie van de tegenstellingen ging leveren, voelde hij het misschien als een verplichting van Leidse geschiedwetenschap en Nederlandse neutraliteit gelijkelijk om zijn bijdrage tot een blijvend herstel van de vrede te leveren.

Een wetenschappelijke beoefening van *sociale geschiedenis* heeft in Nederland vóór de jaren zestig nauwelijks vaste voet kunnen krijgen, en van een *marxistische traditie* in de geschiedschrijving is al evenmin sprake geweest. Het is van belang hier direct een onderscheid te maken: er bestaat immers wél een omvangrijke historiografie van socialistische afkomst, geschreven door deelnemers aan de socialistische beweging. Kort geleden heeft G. Harmsen nog eens een heel stel van zulke geschriften uit de vroegste periode van het Nederlands socialisme bijeengezet en beoordeeld.⁷ Men kan spreken van een emancipatie- of van een groepsgebonden historiografie: aandacht voor de organisaties, de voormannen, de ideeën en idealen zijn er de centrale thema's in. Een eenheid vormt deze geschiedschrijving van de socialistische beweging niet. Aan de hand van de teksten zijn de verschillende overtuigingen van de auteurs - reformistisch, revolutionair, anarchistisch - gemakkelijk herkenbaar. Dat was al zo in de vroege historiografie rond 1900, en dat is eigenlijk tot op de dag van vandaag zo gebleven, in weerwil van allerlei verbetering en wetenschappelijke vooruitgang. Men hoeft er de verschillende uitgaven van de groepen respectievelijk rond het *Jaarboek voor het democratisch socialisme* en rond de persoon van Harmsen maar op na te lezen.

Wat er al te zeer in ontbreekt - bij de laatstgenoemden meer dan bij de eersten - is aandacht voor de omgeving waarin al die emancipatie-activiteiten zich afspeelden, voor de bestaande staatkundige en maatschappelijke instituties, voor de groepen waartegen zich de acties en protesten richtten.⁸ Men zou de paradoxale vraag kunnen opwerpen hoe marxistisch de socialistische geschiedschrijving eigenlijk was en is. Beschouwt men de klassenstrijd immers als de motor van de geschiedenis, dan kan men niet volstaan met aandacht voor de ene partij in die strijd.

Volwaardige marxistische geschiedschrijving is een variant van structureel opgevatte sociale geschiedenis. Men kan het ook wat minder pretentieus formuleren en bijvoorbeeld aansluiting zoeken bij A.J.C. Rüters klassiek geworden definitie van sociale geschiedenis, waarin de studie van sociale groepen, van standen en klassen, en van hun onderlinge verhoudingen centraal staat.⁹ Een dergelijk uitgangspunt kan leiden tot minder gedetailleerde kennis van het socialisme, maar tot meer inzicht in de aard van tegenstellingen en conflicten.

Natuurlijk is dit beeld te globaal; uitzonderingen zijn er wel te noemen. Vooral in theoretisch opzicht is vanuit verschillende kring, ook in een verder weg liggend verleden, gevraagd om zo'n breder opgevatte sociale, of zo men wil maatschappij-geschiedenis. De links-liberale G.W. Kernkamp bijvoorbeeld toonde in zijn Amsterdamse inaugurale rede veel belangstelling voor het historisch materialisme, al was hij er geen aanhanger van.¹⁰ De marxistische historicus en partij-communist Willem van Ravesteyn werd zijn eerste promotus. Ook aan de al genoemde Rüter en zijn dissertatie over de spoorwegstakingen is hier te denken.¹¹ Uitdrukkelijk moet Henriette Roland Holst-van der Schalk genoemd worden. Haar *Kapitaal en arbeid in Nederland* was een indrukwekkende poging om vanuit het negentiende-eeuwse kapitalisme de sociaal-economische en politieke geschiedenis van Nederland tot in de jaren twintig te schetsen. Tot op heden is een dergelijke poging door geen enkele vertegenwoordiger van de hier genoemde richtingen herhaald.

Ook niet door J. Romein. Deze marxist dient tot de vier of vijf belangrijkste Nederlandse historici van de twintigste eeuw te worden gerekend. Het is echter met zijn marxisme wonderlijk gesteld. Zo heeft men erop kunnen wijzen dat zijn bijdragen aan de 'vaderlandse geschiedenis' zeker niet het minst belangrijke deel van zijn oeuvre vormen.¹² Maar ook in het overige wetenschappelijke werk valt het vaak moeilijk de marxist te onderkennen. Het grote boek - misschien zijn beste - over de omslag in de geschiedenis rond 1900, *Op het breukvlak van twee eeuwen*, biedt het indrukwekkende resultaat van een geweldige belezenheid op talrijke terreinen, in allerlei sectoren waarin zich rond

1900 veranderingen hebben voorgedaan. Het minst komt echter de economische geschiedenis aan de orde. Van economie had Romein weinig kaas gegeten, en voor een marxist mag dat opmerkelijk heten. Veelzijdig en erudiet zal men Romein daarom altijd noemen, vaak werkend en schrijvend vanuit een radicaal-socialistische bewogenheid en dito politieke overtuiging, maar een marxistisch historicus in de eigenlijke zin van het woord is ook in hem moeilijk te zien.

Tien jaar geleden heeft J. Bornewasser in een korte aantekening gewezen op de verschuiving in het begrip *emancipatie*, voor zover voorkomend in de *katholieke historiografie*.¹³ Gebruikten de negentiende-eeuwse schrijvers het woord ter verwijzing naar de gelijkstelling van de katholieken in 1796, rond 1900 ging men er een proces en een beweging mee aanduiden die vanaf het einde van de achttiende eeuw tot in de dagen van de betreffende schrijvers, soms tot ver in de twintigste eeuw, voortduurden en waaronder dan ook al die organisatorische en andere initiatieven van katholieke kant vielen die tegenwoordig met de term *verzui-ling* worden aangeduid. De verklaring voor de omslag in die betekenis ligt mijns inziens vooral in de legitimerende functie die de geschiedenis op die manier voor de verzuilers kreeg. De emancipatie van 1796 had immers op het geheel van de katholieke bevolking betrekking, omdat ze een einde maakte aan de eraan voorafgaande discriminatie tijdens de Republiek die eveneens de gehele katholieke bevolking als zodanig had getroffen. Stelde men nu de initiatieven uit de decennia rond 1900 voor als liggend in het verlengde van de overwinning van het oude onrecht, dan was de claim op katholieke eenheid in politiek, samenleving en cultuur vanzelfsprekend en voor de hand liggend. Deze deels ongereflecteerde, deels ook tactisch gebruikte emancipatie-notie heeft een belangrijke rol gespeeld in de katholieke activiteiten zelf alsook in de historiografie van katholieke kant. Continuïteit en finalisme in de geschiedbeschouwing en de eis tot voortgezette eenheid in de actualiteit zijn er de belangrijkste kenmerken van. Dat het in de twintigste eeuw, in de verzuiling, om heel andere dingen ging, vooral om een katholiek alternatief in de strijd om de vormgeving

van de moderne staat en samenleving (c.q. om het onttrekken van zoveel mogelijk sectoren daaraan om ze in eigen beheer te brengen) werd deels niet beseft, deels ook verdrongen of verzwegen.

Hoewel de katholieke emancipatie-historiografie de genoemde kenmerken overvloedig vertoont, is het wenselijk enkele onderscheidingen te maken. Er is weinig aanleiding om, zoals E.H. Kossmann onlangs deed, te spreken van 'de monumentale oeuvres van Witlox en Commissaris' ¹⁴ - een opmerkelijk oordeel, dat aan katholieke zijde zijn weerga niet vindt. In het werk van J. Witlox, die van de politieke geschiedenis van de katholieken in de negentiende en twintigste eeuw zijn levenswerk maakte, hebben Rogier en anderen gekritiseerd dat hij in iedere politieke activiteit van katholieken sinds de Franse Tijd een stuk voor-geschiedenis van de R.K. Staatspartij wilde zien en zo de katholieke eenheidspartij als historisch noodzakelijk heeft voorgesteld. Als hoofdredacteur van *De Maasbode* en als adviseur van R.K.S.P.- leiders had hij, naar het oordeel van dezelfde, maar één doel: 'de politieke handhaving 'in gesloten formatie' van het katholieke volksdeel', en 'daartoe diende hem ook het geschied-verhaal'. ¹⁵

Die nadruk op de continuïteit en op het 'gesloten front' loopt bij een historicus als A.C.J. Commissaris en in de niet-professionele historiografie - anders dan bij de steeds goed gedocumenteerde en gedetailleerde Witlox - uit op valse heroïek, op mythevorming en op regelrecht misbruik van de geschiedenis voor politieke doeleinden. Zo lijkt W.G. Versluis - om een voorbeeld te noemen - de *Geschiedenis van de emancipatie der katholieken in Nederland van 1795 - heden* (titel van één van zijn boeken) bekroond te zien met het doorvoeren van maatschappelijke hervormingen in corporatieve geest, die bij het verschijnen van zijn boek, in 1948, in voorbereiding waren. Tekenend is ook Versluis' en Commissaris' heroïsering van de katholieke leiders, de emancipatoren, 'onze voormannen'. De bedoeling is duidelijk. Aan zulke helden kon het katholieke volksdeel zich immers met vertrouwen overgeven, zodat eens te meer de eenheid bewaard zou blijven.

Met zeer veel nuanceringen is in dit verband de naam van Gerard Brom te noemen. Tot de emancipatie-historiografie moet hij zeker gerekend worden. In zijn autobiografie stelt hij zichzelf tegenover de liberale en neutrale Huizinga, van wie hij zo verschilde omdat hij 'in het vuur van de emancipatiestrijd' was opgegroeid.¹⁶ De reeks biografieën van katholieke leiders die niet het minst belangrijke deel van zijn werk vormen, is eveneens een aanwijzing. Ook bij Brom treft men soms historisch finalisme aan. Zo schreef hij over Schaepman dat die zijn geloofsgenoten had wakker geschud na 'een gedwongen winterslaap van drie eeuwen'¹⁷ - alsof de eeuw sinds 1796 niet meetelde. Anderzijds echter steunt Broms werk op zoveel eruditie, kritiek en scherpzinnigheid dat de rechtlijnige Witlox en de triomfalistische Commissaris niet in zijn schaduw kunnen staan. Over zijn loyaliteiten kan geen twijfel bestaan, maar zijn antiklerikalisme en onafhankelijk oordeel maken het nauwelijks mogelijk hem en de anderen in één adem te noemen.

En Rogier? Een wat uitgebreidere studie over zijn opvattingen en werk zou wenselijk zijn, maar voorlopig heb ik de neiging bij hem een breuk te zien, Brom ten spijt, die hem in overdrachtelijke zin als zijn beste leerling beschouwde, maar overigens goed in de gaten had dat hem, Rogier, 'de term emancipatie voorgoed ongenietbaar'¹⁸ was gemaakt. Rogiers concepten als katholieke herleving en ontluiking, bedoeld als regelrechte correcties op het gangbare emancipatiebegrip, vormen een aanwijzing te meer, zoals ook de aandacht die hij in zijn werk aan intern-katholieke tegenstellingen besteedt.

De emancipatie-visie is geenszins beperkt tot de professionele en populaire historiografie: men treft haar ook aan in de sociologie, voor zover die de twintigste-eeuwse actualiteit vanuit de emancipatieproblematiek wil begrijpen. Hier is vooral te denken aan de dissertatie van W. Goddijn.¹⁹ Volgens zijn theorie moeten het godsdienstig elan en de omvangrijke groepsorganisatie van de katholieken, rond 1900, begrepen worden als nawerkingsverschijnselen van hun minderheidspositie en achterstelling tijdens de Republiek. Juist op het punt van de vaagheid van de notie 'nawerking', waarmee de specifieke trekken van de negentiende-

en twintigste-eeuwse ontwikkelingen werden ontkend, is zijn theorie echter onder schot genomen. Te gemakkelijk worden hier heel verschillende en ver uit elkaar liggende fasen van de geschiedenis in een zelfde proces of beweging ondergebracht. Terecht vroeg Van Doorn zich bij het verschijnen van het boek, in 1957, af hoe de in de jaren vijftig nog steeds toenemende verzuiling ooit als effect van het emancipatiestreven kon worden begrepen.²⁰

Met een korte opmerking over de *kerkgeschiedenis* kan hier ten-slotte volstaan worden. Nederlandse kerkhistorici waren en zijn bepaald spaarzaam met uiteenzettingen over hun opvattingen van kerkgeschiedenis en hun kijk op de ontwikkeling van hun vak, zodat het ook niet eenvoudig zou zijn om uitvoerig te worden.²¹ Vooral echter is erop te wijzen dat de kerkgeschiedenis, zoals ze aan de katholieke groot-seminaries en theologische faculteiten werd gedoceerd, algemene rooms-katholieke kerkgeschiedenis was en niet of nauwelijks op de Nederlandse verhoudingen betrekking had. De in ons land meest gebruikte overzichtswerken van P. Albers, W. Nolet en J. de Jong bewijzen het. De erin verwoorde opvattingen en praktische toepassing weerspiegelen vooral Duitse voorbeelden uit de Tübinger school en kunnen als volgt worden aangeduid.

Ondanks de noodzaak van een technisch-methodisch volgen van de traditie van de profane geschiedwetenschap werd kerkgeschiedenis in wezen als een deel van de theologie beschouwd. Zelfs een man als R.R. Post, bijna een empiricus *pur sang*, sprak zich in zijn bewerking van De Jongs handboek op die wijze uit, al voegde hij er wat dreigend aan toe dat men het begrip theologie dan wel zo moest omschrijven dat het de kerkgeschiedenis kon omvatten zonder het karakter van de laatste geweld aan te doen.²²

Deze algemeen heersende opvatting bracht met zich mee dat de kerkgeschiedenis van een zin, een doel werd voorzien: zij was heilsgeschiedenis, dat wil zeggen, geschiedenis van het in- en uitwendige leven van de r.k. kerk als heilsinstituut-door-de-eeuwen-heen, van Christus' menswording tot de parousie. H. Je-

din, de bekendste vertegenwoordiger van dit standpunt onder de kerkhistorici van de voorbije generatie, formuleerde het aldus: juist dat heilshistorische kenmerk 'schützt sie [de kerkgeschiedenis] davor, eine Sparte der "Profangeschichte" zu werden'.²³ Op die manier lag in de kerkgeschiedenis de nadruk steeds op de kerk als instituut, met alles wat daaraan vast zat: pausen, bisschoppen, clerus, leer, liturgie etc. Het was vooral geschiedenis 'van boven'. Natuurlijk was er wel aandacht voor verdeeldheid (ketterijen, scheuringen) en voor botsingen (met middeleeuwse keizers en moderne staten), maar de beschrijving en beoordeling daarvan was er uiteindelijk steeds op gericht de bijdrage van de kerk, de *una sancta*, aan het heilshistorisch doel te onderstrepen.

Daar kwam de heersende theologische duiding van de kerk als gemeenschap bij. Volgens de geldende ecclesiologie was de kerk te zien als het mystieke lichaam van Christus. Deze *corpus Christi mysticum*-theologie bracht echter met zich mee dat spanningen en afwijkingen binnen dat mystieke lichaam niet geduld konden worden en als vanzelf negatief beoordeeld werden. Daarin week deze ecclesiologie niet af van welke andere organicistische theorie dan ook.

2. Sociologie

In de beoefening van de sociale wetenschappen in Nederland overheerste na de sociografiefase en onder Amerikaanse invloed lange tijd een *functionalistische benadering* ten koste van conflicttheorieën. Daaraan wordt eerst enige aandacht besteed. Vervolgens komen drie aspecten van de sociologiebeoefening in katholieke kring aan de orde, die kunnen verduidelijken hoezeer daarin noties van eenheid en consensus tot de uitgangspunten behoorden. Dat geldt voor de organicistische *katholieke maatschappijleer* zogoed als voor de *katholieke kerk- en godsdienstsociologie*. Illustratief, tenslotte, is de *reactie aan katholieke zijde* op de doorbraak van de *conflictsociologie* rond 1960.

In de geschiedenis van de sociologie²⁴ zijn de twee tradities

waarin een harmoniemodel c.q. een conflictmodel van de samenleving wordt gehanteerd tot in de vroeg-moderne tijd terug te vinden. Van de ene traditie maken Hobbes' *warre of all against all*, allerhande vormen van sociaal-darwinisme en de marxistische klassenstrijd deel uit, in de andere vindt men concepten als Rousseau's *volonté générale*, Durkheims *conscience collective*, en in de gevorderde twintigste eeuw Parsons' *social system*, dat met kernnoties als integratie en waardenconsensus is verbonden. Overziet men de ontwikkeling van de conflictsociologie iets nauwkeuriger, dan blijkt dat deze richting na G. Simmels bekende opstel *Der Streit*, uit 1909, voorlopig weinig nieuws en origineels meer voortbrengt en dat in de loop van de eeuw de leiding in het sociologisch debat naar het structureel-functionalisme overgaat, welks belangrijkste vertegenwoordiger de al genoemde Talcott Parsons is. Pas in de tweede helft van de jaren vijftig treedt de conflictsociologie opnieuw en krachtig op de voorgrond, vooral door middel van enkele geruchtmakende publikaties van de Duitser R. Dahrendorf. Rond 1960 staan op die manier twee moderne sociologieën met scherp geformuleerde uitgangspunten radicaal tegenover elkaar. Bij Parsons cum suis gaat het om het sociale systeem als geheel. De vraagstukken waarmee zij zich bezighouden, cirkelen rond de zelfhandhaving, het voortbestaan, de stabiliteit ervan. Vanzelf wordt dan ook veel aandacht geschonken aan het voorkomen en oplossen van problemen die het goed functioneren van het systeem zouden kunnen hinderen. Tegenstellingen, wrijvingen en conflicten tussen delen van het systeem, bijvoorbeeld sociale groepen of klassen, zijn uit den boze: de delen moeten 'op het coördineren en handhaven van de samenhang'²⁵ gericht zijn, op integratie dus. Ook wordt aan de gemeenschappelijkheid van het normen- en waardensysteem veel belang gehecht als een eerste vereiste voor het goed functioneren van het systeem. Wat de eenheid en samenhang verstoort, heet dysfunctioneel. Dahrendorf zet Parsons' *social system* bij in de geschiedenis van het utopisme. Constitutief voor de sociale werkelijkheid zijn in zijn visie de belangenconflicten die zich overal en voortdurend in de samenleving voordoen. Ze worden met machtsmiddelen opgelost en leiden tot permanente aanpas-

singen, tot positief te waarderen sociale verandering, waardoor de samenleving in steeds nieuwe situaties kan overleven en voortbestaan. Die positieve waardering van het conflict is een wezenlijk bestanddeel van de conflicttheorie.

Wanneer in 1965 een buitenlands socioloog zijn Nederlandse collegae karakteriseert als 'trouwe dienaren van de bestaande orde, van regering, ambtenarij, kerk, vakbeweging of organisatie', en wanneer één van die collegae in 1979 in een terugblik opmerkt: 'Dienstbaarheid aan de bestaande maatschappelijke orde is meer het signatuur van de Nederlandse sociologie dan scherpe kritiek op de bestaande verhoudingen'²⁶, dan is met die twee citaten al direct het raamwerk aangegeven waarbinnen nog slechts wat meer perspectief en differentiatie over de sociologie-beoefening in ons land behoeft te worden gegeven. De conflictsociologie heeft hier maar zeer weinig beoefenaren en nog minder invloed gehad, afgezien van enkele marxistische schrijvers in het eerste eeuwkwart en enkele betrekkelijk geïsoleerde sociaal-democraten in de jaren twintig en dertig. Pas in de jaren zestig komt daar enige verandering in met figuren als Thoenes en Milikowski, en met de heroplevende belangstelling voor het marxisme en de kritische theorie van de *Frankfurter Schule*.

Het functionalisme daarentegen vindt brede navolging. Wil men er een voorbeeld van zien, dat de beeldvorming over de verzuiling in het algemeen en onder katholieken in het bijzonder heeft beïnvloed, dan is te wijzen op het veel geciteerde boek van de Leidse politicoloog A. Lijphart over de pacificatie-democratie.²⁷ De centrale vraag die hem bezighoudt en die tevens de norm voor zijn beoordeling inhoudt, is immers de stabiliteit van het systeem, in dit geval het politieke. Volgens de theorie van het pluralisme zou het Nederlandse 'geval' met zijn vele vooral godsdienstige tegenstellingen namelijk een grote kans op instabiliteit opleveren. Wat Lijphart zag of meende te zien: de samenwerking van de elites en de lijdzaamheid van hun achterbannen, vormde de redding van het *bestaande* systeem. Dat functioneerde op de door hem geschetste manier immers prima. Vandaar dat men het boek van Lijphart op zijn minst ambivalent moet noemen. Wel treft men passages aan waarin de boven de

verzuiling verheven intellectueel zich permitteert de konkelende partijbazen met hun depolitiserende initiatieven, geheime topconferenties en compromissen te kijk te zetten, maar anderzijds lijkt hij het effect van hun optreden, de geroemde stabiliteit, verre te prefereren boven democratische experimenten die de lijdzaamheid zouden verminderen.²⁸

Een bijzonder tekenend voorbeeld van Lijpharts functionalisme is zijn behandeling van de kleine partijen ter linker- en ter rechterzijde van de grote.²⁹ H. Daalder - die overigens het begrip lijdzaamheid had geïntroduceerd - wordt door Lijphart gekritiseerd omdat hij de kleintjes dysfunctioneel had genoemd. Volgens Lijphart waren ze juist heel functioneel. En waarom? Omdat ze 'een veiligheidsklep voor het systeem' vormden, waarlangs het radicalisme kon worden afgeleid en op die manier een signaalfunctie hadden voor de leiders van de grote partijen, die zo op mogelijke ontevredenheid onder hun aanhang werden geattendeerd!

Voordat men nu op grond van zulke uiteenzettingen al te gemakkelijk tot lijdzaamheid van het electoraat zou besluiten, is het goed een paar geschiedwetenschappelijke studies te lezen. Daaruit kan blijken hoe bijvoorbeeld de katholieke partij vanaf haar ontstaan geplaagd is door dreigende en feitelijk plaatsvindende afsplitsingen, met name in de jaren dertig ter linkerzijde, hoezeer dat een obsessie voor de partijleiding is geweest en hoeveel politieke spanningen dat in de katholieke wereld heeft opgeroepen.³⁰ Ook zou men wat meer op de provinciale en gemeentelijke verkiezingen moeten letten, waarbij immers heel wat minder katholieke politieke eenheid aangetroffen wordt dan op het landelijk niveau, vooral in het katholieke zuiden.³¹ De verklaring ligt wel vooral in de druk die het episcopaat bij landelijke verkiezingen op de gelovige kiezers uitoefende door middel van mandementen en brieven die vanaf de preekstoel werden voorgelezen. De betekenis van de katholieke partij in wording voor de uitslag van de schoolstrijd, en in het algemeen de garantie die de eigen partij bood voor een legitiem deel in de staatsmacht en ter voorkoming van een protestants-liberaal of socialistisch overwicht, vormen de motieven voor deze wel

bijzonder krachtige vormen van sociale controle.

Kijken we vervolgens naar kenmerken van katholieke sociologie-beoefening in Nederland, dan is het goed eerst een opmerking te maken over het veranderende inzicht in de ontwikkeling die de sociologie hier heeft doorgemaakt. Lang overheerste namelijk de voorstelling van een ontwikkeling in twee fasen, welke voorstelling met een duidelijk waardeoordeel was verbonden.³² De oude Amsterdamse sociografie-school van R. Steinmetz, die vooral in de jaren twintig en dertig invloedrijk was, zou met haar werkwijze die hoofdzakelijk uit individualiserende beschrijving bestond, de 'echte' sociologie lange tijd hebben tegengehouden. Die 'echte' of 'moderne' sociologie, waarvan theorievorming en empirische toetsing naar Amerikaans model in methodisch opzicht het meest kenmerkende was, kon zich in Nederland zo pas vanaf de jaren vijftig doorzetten.

Uit de bundel *Toen en thans*, uit 1978,³³ die een beeld geeft van de sociale wetenschappen in Nederland vóór 1940, komt echter een veel grotere variatie naar voren. Naast de Amsterdamse sociografen waren er enkele marxisten, voorts protestanten en katholieken, maar ook niet-gebonden Nederlandse en niet te vergeten ook Duitse publicisten, op de vlucht voor het nationaal-socialisme, die met heel onderscheiden werkwijzen en uitgangspunten sociologie bedreven. Een van de auteurs kan op die manier spreken van 'het pluralistisch karakter van de Nederlandse sociologie' in die jaren.³⁴

Het drieluik dat M. Gastelaars in haar dissertatie uit 1985³⁵ exposeert met het doel een overzicht en karakteristiek van de geschiedenis van de sociologie in Nederland te presenteren, toont eveneens allerlei andere sociologieën. Tussen sociografie en moderne sociologie onderscheidt zij een fase - in haar terminologie een bedrijfsstijl - tussen ongeveer 1945 en 1955, die zij als cultuursociologie bestempelt. Het kerndoel en het gemeenschappelijke van die cultuursociologen was 'het herstel van de voorheen gebruikelijke integratiekaders (gezin, gemeenschap, geloof)'.³⁶ In de nadere uiteenzetting die Gastelaars ervan geeft komt men overigens heel wat opvattingen uit de jaren dertig tegen.

Het is hier niet de plaats om nader op de discussie over de geschiedenis van de sociologie in Nederland in te gaan. Er is slechts op de verandering in het beeld gewezen omdat het daardoor mogelijk is geworden een min of meer zelfstandige plaats in te ruimen voor het thema van de katholieke sociologie-beoefening. Op drie aspecten ervan ga ik kort in.

De *katholieke sociologie* in de eigenlijke zin van het woord was noch '-grafie' noch '-logie', had met empirie niets van doen, maar presenteerde zichzelf als sociale filosofie en sociale moraal op basis van theologische uitgangspunten, met als doel de juiste maatschappelijke orde te schetsen als alternatief voor de ontwortelde, van kerk en godsdienst losgeslagen, moderne samenleving. De romantiek droeg flink bij tot een nadere uitwerking ervan. Deze doctrine was organicistisch van strekking: het geheel kwam voor de delen (individuen, groepen), en de delen (de 'ledematen') dienden zodanig te functioneren dat het organisme, i.c. de samenleving, niet in gevaar kwam. Ze was solidaristisch, want voorop stond dat de verschillende groepen een solidaire gemeenschap met elkaar dienden te vormen. En in haar twintigste-eeuwse uitwerking schetste zij beelden van een stabiele standenmaatschappij die grondige veranderingen uitsloot, en van corporatieve ordening die de klassenstrijd moest opvangen en overwinnen.³⁷

De encycliek *Quadragesimo Anno* uit 1931 is met name in Nederland intensief bestudeerd en verspreid, onder meer door middel van de Actie 'Naar de Nieuwe Gemeenschap', die aan het eind van de jaren dertig door de katholieke vakbeweging werd gevoerd. Dat de katholieke sociale filosofie geenszins buiten de praktijk van het politieke en sociale leven stond, wordt voorts aangegeven door de rol die zij speelde in het orderingsdebat dat in de jaren dertig ook in katholieke kring heftig werd gevoerd en van waaruit bruggen geslagen konden worden naar 'moderne' sociale bewegingen, naar het fascisme zogoed als naar de zich reformerende sociaaldemocratie.³⁸

Schrijvers die de *katholieke kerk- en godsdienstsociologie* be-

studeren, karakteriseren haar ontwikkeling tot in de jaren zestig met verwijzingen naar haar sterke betrokkenheid op de institutionele kerk, haar dienstbaarheid aan kerkelijke belangen en behoeften.³⁹ Dat gold met name voor de werkzaamheden van het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut (KASKI), dat overigens, als enige instelling in zijn soort, de jaren zestig heeft overleefd en nog steeds bestaat. Sterk praktijkgericht en onder invloed van de sociografische traditie heeft dit instituut een vloed aan rapporten, memoranda en andere publikaties laten verschijnen, die vooral op de geografische organisatie van de kerk en op participatievraagstukken betrekking hebben. Het uitgesproken doel was de kerk te helpen zich te redden in een steeds meer geseculariseerde wereld, maar ook het verbeteren van de mogelijkheden van controle naar binnen en expansie naar buiten.⁴⁰

Daarbij dient men te beseffen dat onder de sterk kerkelijk georiënteerde godsdienstsociologen hetzelfde kerkbegrip gangbaar was als hierboven bij de kerkhistorici aangeduid werd: de kerk als het mystieke lichaam van Christus. Het was volgens de (godsdiens-)socioloog Laeyendecker dáárom dat zij elke versterking van haar hiërarchische geleiding afwees en dit organicistisch zelfverstaan verdedigde met de verwijzing naar de christelijke eisen van liefde, deemoed en lankmoedigheid. In Laeyendeckers woorden: 'In dit door de Geest bezielde Lichaam van Christus dat de kerk is, passen veten, twist, partijzucht, tweedracht en scheuringen niet.'⁴¹ De *corpus Christi mysticum*-theologie, die in de jaren twintig en dertig sterk tot ontwikkeling was gekomen, werd in 1943 in de encycliciek *Mystici Corporis Christi* gehonoreerd en onderstreept.

Hoezeer een kerk-sociografie die in zo'n atmosfeer moest ademen er in haar resultaten ook de sporen van vertoonde, wordt aardig geïllustreerd door de botsing die zich in het midden van de jaren vijftig voordeed tussen pater Dr. Van de Weijer en de moderne sociologie. De eerste had in de beste sociografische tradities een religiografie van Tilburg samengesteld, die in een van de KASKI-reeksen verschenen was.⁴² Daarin had hij de betrekkelijke ongeschondenheid van kerk en godsdienst in Tilburg vooral verklaard als gevolg van allerlei specifieke, kerk-externe

achtergronden en omstandigheden. Een vertegenwoordiger van de moderne richting kwam hem toen in het huisorgaan van de moderneren, de *Sociologische Gids*, erop wijzen dat bij de verklaring van het rooskleurig beeld niet voorbijgegaan mocht worden aan de sterke sociale controle binnen de katholieke kerk, ook in de Brabantse industriestad. Van die 'werking van religieuze controle-technieken' gaf het commentaar de nodige voorbeelden, die betrekking hadden op onder meer de talrijke functies van de clerus en op allerhand typen organisaties, waarbinnen de gelovigen waren samengebracht.⁴³ Met andere woorden: zonder sociale beheersing door het kerkelijk apparaat geen 'volgzaamheid' van gelovigen.⁴⁴

Hoe *katholieke sociologen* zich in de ontwikkeling van de algemene sociologie, als in het begin van deze paragraaf kort geschetst, opstelden is op dit moment via literatuur nauwelijks te documenteren. Met betrekking tot het onderwerp van deze bijdrage is het volgende verband niettemin opvallend te noemen.

In de tweede helft van de jaren vijftig had de conflict-sociologie nog maar net haar *come-back* gemaakt of zij vond hier in Nederland al direct twee opposenten in de persoon van twee gepromoveerden van katholieken huize, die hun dissertaties⁴⁵ verdedigden bij dezelfde promotor, A. Oldendorff, die zowel aan de katholieke Universiteit in Nijmegen als aan de katholieke Hogeschool in Tilburg verbonden was. Even afgezien van de thematiek dient overigens vastgesteld te worden dat de beide dissertaties wezen op een volwassen geworden sociologie-beoefening onder katholieken en in geen opzicht meer herinnerden aan het op de voorgrond tredende normatieve karakter van de katholieke sociale filosofie, noch ook aan de oude kerk-sociografie. De auteurs, J. Thurlings en R. de Moor, werden beiden sociologie-hoogleraar, respectievelijk in Nijmegen en in Tilburg. Niettemin is er op gewezen dat onder de sociologen de confessionele het minst pragmatisch waren en de enige die zich op zo'n hoog abstractieniveau bezighielden met theorieën die de hele samenleving moesten verklaren.⁴⁶ Voor de nogal empirisch gerichte historicus is de lectuur van dergelijke boeken dan ook geen echte sensatie, maar

niettemin is het volgende wel vast te stellen.

Thurlings bepleitte in zijn boek het ontwerpen van een sociologie van het conflict, maar dan wel binnen het raamwerk van het (structureel-)functionalisme. Ondanks de sociaal-structurele integratie die daarin fundamenteel kenmerk van het sociaal systeem was, achtte hij zoiets mogelijk. Hij bestreed Dahrendorfs streven om vanuit het conflict een algemene sociologie van de samenleving te ontwerpen. Voor Thurlings waren 'conflict en verandering niet los te denken ... van vrede en stabiliteit'.⁴⁷ Hij keerde zich eveneens tegen het machtsaspect dat in de conflictsociologie natuurlijk veel nadruk kreeg omdat conflicten nu eenmaal met machtsmiddelen worden uitgevochten. Voor hem gold echter de gemeenschappelijkheid van normen en waarden eerder als grondslag van de menselijke samenleving. De Moor, wiens boek kort na dat van Thurlings verscheen, onderschreef een aantal van deze uitgangspunten, maar volgde de Nijmegenaar niet in diens voorstel het conflict binnen het functionalisme te bestuderen.⁴⁸ Dat was naar zijn mening uitgesloten, en zo schetste hij uiteindelijk een weer anders geaard alternatief voor de conflictsociologie, welks betekenis hij wat meer dan Thurlings leek te willen erkennen. Hun beider verzet tegen een zelfstandige conflictsociologie als door Dahrendorf voorgestaan en uitgewerkt en hun eis conflicten en tegenstellingen binnen een ander theoretisch kader te plaatsen - bij Thurlings het functionalisme - is een opvallende trek in de beginnende sociologie-beoefening in Nijmegen en Tilburg.

3. Besluit

De conclusie uit het voorafgaande mag wel zijn, dat de historische en sociale wetenschappen zoals ze in Nederland tot aan de jaren zestig werden beoefend, weinig tradities, theorieën of aanknopingspunten boden die de studie van pluriformiteit, belangentegenstellingen, wrijvingen en conflicten onder de Nederlandse katholieken konden bevorderen. Integendeel, ze stonden dergelijke vraagstellingen in de weg. Het beeld van uniformiteit en eenheid, van cohesie en consensus is daardoor onevenredig

sterk benadrukt.

Wanneer het juist is dat de jaren zestig vooral op het punt van cultuur, mentaliteit en houding de nodige veranderingen te zien hebben gegeven, dan zou dit laatste ook voor de beoefening van allerlei wetenschappen moeten gelden. Inderdaad is er sindsdien in sociologie en geschiedwetenschap veel veranderd. Binnen de laatste is 'het nationale kader' in de trant van de oude, Leidse traditie volledig verdwenen. Door de invloed van het structuralisme van de Wageningse school, maar ook door de uitwerking van opvattingen als van Rüter op de kring rond het *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* is de beoefening van de sociale geschiedenis snel op een hoog niveau gekomen en zijn ook voor wat Nederland betreft definitieve stappen gezet 'from social history to the history of society': voorwaarde om de veranderingen en verschillende standpunten ook in de katholieke 'samenleving' goed te kunnen bestuderen. Slechts in een aantal gevallen speelt neo-marxistische invloed hierbij een rol; tot een belangrijke stroming in de geschiedwetenschap heeft het marxisme zich ook sinds de jaren zestig niet kunnen ontwikkelen. Mede onder invloed van uiteenzettingen als die van de socioloog Thurlings in *De wankelende zuil*⁴⁹ is de oude emancipatie-notie onder (katholieke) historici zogoed als verdwenen, zeker in haar meer radicale vormen; bij de verklaring van de verzuiling rond 1900 spelen begrippen als defensie, be- en afscherming van de eigen groep een veel grotere rol. En aan de kerkhistorici gaf W. Frijhoff enkele jaren geleden een aardige opdracht mee: 'Het gaat om niet meer of minder dan een herschrijven van de Nederlandse kerkhistorie in een perspectief dat de geschiedenis van onderaf bekijkt.'⁵⁰ De huidige praktijk is daarmee niet in overeenstemming, maar de variëteit aan opvattingen die op te merken is, suggereert dat de geschiedschrijving in die kring in veel opzichten van het oude model is gaan afwijken.

Over de sociologie-beoefening is vast te stellen dat de conflict-sociologie zich vanaf de jaren zestig een tijdlang sterk heeft doorgezet, en dat het marxisme, deels in de variant van de kritische theorie van de *Frankfurter Schule* daarin een belangrijke rol heeft gespeeld. Zeker waren deze laatste richtingen invloedrijk

onder jonge sociologen en sociologiestudenten van katholieke afkomst. De katholieke sociologie als zelfstandige maatschappijdoctrine heeft in haar wetenschappelijke gedaante in Nederland zogoed als afgedaan; sinds de opbloei van de economie en de uitbouw van de verzorgingsstaat was de belangstelling ervoor al tanende. De op het kerkinstituut georiënteerde godsdienstsociologie heeft zich sinds de jaren zestig voor een groot deel verzelfstandigd en wordt thans vooral aan enkele universitaire instituten beoefend, soms sterk aanleunend tegen vormen van cultuursociologie.

Nog éénmaal terug naar de ontwikkeling van de geschiedwetenschap. Wat daarin vooral opvalt, is de geweldige uitbreiding van de systematische studie van de contemporaine of nieuwste geschiedenis gedurende de laatste decennia. Dat die specialisatie zich ook op niveau liet beoefenen was vooral het gevolg van het ter beschikking komen van archiefmateriaal. Druk van de onderzoekers op overheidsinstanties, veranderingen in de archiefwet en in andere regelingen, in het algemeen een opener houding bij particuliere instellingen (ook kerkgenootschappen) en privépersonen hadden alle hetzelfde effect en maakten het mogelijk betrouwbaar onderzoek te doen naar allerhande facetten van het jongste verleden. Voor ons thema is in dit verband met name het Katholiek Documentatie Centrum in Nijmegen te noemen, zowel vanwege de omvangrijke collecties archief- en ander materiaal die er bijeengebracht worden als om de publikatiereeksen waardoor onderzoeksresultaten bekend worden gemaakt. Ter illustratie van de betekenis van archiefstudie voor vraagstellingen en thema's zoals in deze aflevering van *Leidschrift* aan de orde gesteld, mag op enkele opmerkelijke onderzoeksresultaten van A.F. Manning worden gewezen. Zo liet hij, op basis van onderzoek in onder meer kerkelijke archieven, zien hoe de bisschoppen bij de voorbereiding van het Mandement van 1954 in een conservatief en een progressief kamp tegenover elkaar hadden gestaan.⁵¹ En zijn onderzoek naar het ontstaan van de Katholieke Radio Omroep demonstreert hoe in de discussies over het omroepwezen in de jaren twintig onder katholieken volledig tegengestelde initiatieven werden genomen. Een groep, zeker niet

zonder invloed in episcopale en clericale kring, verzette zich heftig tegen iedere vorm van verzuiling en stond scherp tegenover de wat integralistisch getinte Perquin O.P., die de strijd uiteindelijk won.⁵² - 'Gewone' vakbeoefening en studie van archiefmateriaal dienen het fundament te zijn en te blijven waarop een herziening van overgeleverde beelden kan plaatsvinden.

De betekenis van zo'n herziening of bijstelling zie ik voorlopig op twee gebieden. In de eerste plaats kan de geschiedschrijving over verzuiling en verzuildheid er minder deterministisch door worden. Immers, kennis van wrijvingen en conflicten, van verschillen van mening en van afwijkende gedragspatronen doet de onderzoeker in zijn beoordeling vanzelf meer rekening houden met andere mogelijkheden die het verleden klaarblijkelijk in zich geborgen heeft en brengt de vraag naar het waarom van de feiten meer op de voorgrond: een meer possibilistische geschiedschrijving wordt op die manier mogelijk.

Vervolgens is daar ook de meer recente periode van de ontzuiling. Net als bij het verzuilingsdebat zijn het ook nu weer in eerste instantie vertegenwoordigers van de sociale wetenschappen die zich met dat verschijnsel hebben beziggehouden. Ze debatteren over de verhouding tussen interne en externe oorzaken of bestuderen de vraag in welke sectoren de ontzuiling zich eerder of later voordeed. Met dat al reikt hun blikveld meestal niet veel verder terug dan de jaren vijftig. In een deels persoonlijk, deels cultuurhistorisch getinte beschouwing heeft Kees Fens onlangs zijn twijfels over die aanpak geuit: 'men overschat echter vele invloeden van de laatste twintig jaar, wanneer men daar de zo ontstellend plotselinge teruggang (van het katholicisme, P.L.) alleen aan zou toeschrijven.'⁵³ Het zou mogelijk zijn dat een 'conflicthistorische' aanpak van de geschiedenis van de Nederlandse katholieken die overschatting zou kunnen corrigeren. Meer kennis en inzicht omtrent de juiste verhouding van consensus en conflict onder het katholieke volksdeel in de negentiende en twintigste eeuw zou kunnen bijdragen aan een verklaring van de omvangrijke en snelle verschuivingen in katholieke kring vanaf de jaren zestig.

Noten

1. S. Stuurman, *Verzuiling, kapitalisme en patriarchaat. Aspecten van de ontwikkeling van de moderne staat in Nederland* (Nijmegen 1983); J.A. Righart, *De katholieke zuil in Europa. Een vergelijkend onderzoek naar het ontstaan van verzuiling onder katholieken in Oostenrijk, Zwitserland, België en Nederland* (Meppel/Amsterdam 1986).
2. Dit artikel is te beschouwen als een uitwerking van enkele opmerkingen aan het begin van: P. Luykx, 'Andere katholieken, 1920-1960', *Jaarboek Katholiek Documentatie Centrum* 16 (1986) 52-84, waarin ik met een vraagstelling naar wrijving en conflict een deel van de nieuwere literatuur over het Nederlands katholicisme heb onderzocht.
3. P. Blaas, 'Nederlandse geschiedschrijving na 1945' in: W.W. Mijnhardt ed., *Kantelend geschiedbeeld. Nederlandse historiografie sinds 1945* (Utrecht/Antwerpen 1983) 9-47. Zie voor het volgende ook mijn inleiding: 'De beoefening van de nieuwste geschiedenis in de 20e eeuw' in: P. Luykx en N. Bootsma ed., *De laatste tijd. Geschiedschrijving over Nederland in de 20e eeuw* (Utrecht 1987) 9-64.
4. P. Blaas, 'De prikkelbaarheid van een kleine natie met een groot verleden: Fruins en Bloks nationale geschiedschrijving', *Theoretische Geschiedenis* 9 (1982) 271-303, aldaar 276.
5. J. Tollebeek, 'De legitimatie van een ongeschreven werk. Colenbranders staatkundige geschiedenis van Nederland', *Theoretische Geschiedenis* 14 (1987) 3-21.
6. Ibidem, 7.
7. G. Harmsen, 'De vroegste geschiedschrijving van de Nederlandse arbeidersbeweging (1875-1905)' in: M. Campfens e.a. ed., *Op een beteren weg. Schetsen uit de geschiedenis van de arbeidersbeweging aangeboden aan mevrouw dr. J.M. Welcker* (Amsterdam 1985) 14-38.
8. Vgl. de kritische opmerkingen bij: Hans Blom, 'Ger Harmsen: een "ouderwets" historicus in dienst van de stuwende krachten in de geschiedenis' in: *Afscheid van de dialectiek?*

- Rondom het afscheid van Ger Harmsen als hoogleraar* (Nijmegen 1988) 33-47.
9. A.J.C. Rüter, 'Sociale geschiedenis van de nieuwste tijd' in: Th.J.C. Locher e.a. ed., *A.J.C. Rüter. Historische studies over mens en samenleving* (Assen 1967) 3-10, m.n. 6-7.
 10. G.W. Kernkamp, *Over de materialistische opvatting van de geschiedenis* (Amsterdam 1901).
 11. A.J.C. Rüter, *De spoorwegstakingen van 1903. Een spiegel der arbeidersbeweging in Nederland* (Leiden 1935).
 12. I. Schöffner, 'Jan Romein en de geschiedenis van Nederland' in: P.A.M. Geurts en A.E.M. Janssen ed., *Geschiedschrijving in Nederland. Studies over de historiografie van de Nieuwe Tijd I, Geschiedschrijvers* ('s-Gravenhage 1981) 349-360.
 13. J.A. Bornewasser, 'Negentiende-eeuwse interpretaties van "emancipatie" als begrip en beweging', *Documentatieblad voor de Nederlandse kerkgeschiedenis van de negentiende eeuw* 4 (sept. 1978) 74-76 en 5 (april 1979) 56-60. Voor het volgende zie ook: J. Ramakers en H. Righart, 'Het Katholicisme' in: Luykx en Bootsma ed., *De laatste tijd*, 99-134, vooral het eerste gedeelte.
 14. E.H. Kossmann in een recensie-artikel van: Luykx en Bootsma ed., *De laatste tijd 'Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden'* 103 (1988) 237-241, de bedoelde passage op 238.
 15. L.J. Rogier, 'Levensbericht van J.H.J.M. Witlox' in: Idem, *Terugblik en uitzicht. Verspreide opstellen II* (Hilversum/Antwerpen 1965) 433-467, aldaar 451. G.A.M. Beekelaar, in het lemma 'Witlox' in: *Biografisch Woordenboek van Nederland I* ('s-Gravenhage 1979) 660-661.
 16. Gerard Brom, *Een katholiek leven. Autobiografische aantekeningen*. Paul Luykx en Jan Roes ed. (Baarn 1987) 208.
 17. Gerard Brom, *Schaepman* (Haarlem 1936), waaruit een gedeelte is opgenomen in: J.C. Boogman en C.A. Tamse ed., *Emancipatie in Nederland. De ontvoogding van burgerij en confessionelen in de negentiende eeuw* ('s-Gravenhage 1978) 203-210, aldaar 210.
 18. Brom, *Een katholiek leven*, 225.

19. J.J.O. Goddijn, *Katholieke minderheid en protestantse dominant. Sociologische nawerking van de historische relatie tussen katholieken en protestanten in Nederland en in het bijzonder in de provincie Friesland* (Assen 1957).
20. J.A.A. van Doorn, 'De emancipatie der Nederlandse Rooms Katholieken in de sociologische literatuur', *Sociologische Gids* 5 (1958) 194-204, aldaar 197-198.
21. Een recente uitzondering is: J.A. Bornewasser, 'Over kerk-geschiedenis. Post et propter Concilium Vaticanum II' in: W.M.E. Logister e.a. ed., *Twintig jaar ontwikkelingen in de theologie. Tendensen en perspectieven* (Kampen 1987) 73-86.
22. R. Post, 'Inleiding' in: Idem, *Handboek van de kerkge-schiedenis I* (Nijmegen/Utrecht 1962) 1-4, aldaar 3-4.
23. H. Jedin, in het lemma 'Kirchengeschichte' in: *Lexikon für Theologie und Kirche VI* (Freiburg 1961) k. 209-218, aldaar k. 210.
24. Vgl. H.P.M. Goddijn e.a., *Geschiedenis van de sociologie. Achtergronden, hoofdpersonen en richtingen* (Meppel 1971); L. Laeyendecker, *Orde, verandering, ongelijkheid. Een inleiding tot de geschiedenis van de sociologie* (Meppel/Amsterdam 1981); L. Rademaker ed., *Sociologische encyclopedie* (4 delen; Utrecht/Antwerpen 1978); L. Rademaker en H. Bergman ed., *Sociologische stromingen* (3e druk; z.p. 1983).
25. J.E. Ellemers, 'Functionele analyse' in: Rademaker en Bergman ed., *Sociologische stromingen*, 27-54, aldaar 43.
26. Het eerste citaat is afkomstig van Th. Caplow, vgl. D.C.J. van Peype, 'Ontwikkeling van de sociologie in Nederland' in: L. Rademaker ed., *Sociologie in Nederland* (Deventer 1979) 22-60, aldaar 45. Het tweede stamt van Van Peype zelf, *Ibidem*, 60.
27. A. Lijphart, *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek* (2e druk; Amsterdam 1976).
28. M. Fennema, 'Professor Lijphart en de Nederlandse politiek', *Acta Politica* 11 (1976) 54-77, vooral par. 6, 68-70.
29. Lijphart, *Verzuiling*, 168-181, vooral 175-176.

30. Luykx, 'Andere katholieken', waar op 57-63 verwezen wordt naar o.a. de doctoraalscriptie van B.J. Thüss, *Het politiek disssidentisme bij de Nederlandse Rooms-Katholieken in de periode tussen de beide wereldoorlogen* (z.p. z.j. [Utrecht 1975]), en naar F. Borm, 'De Katholiek-Democratische Partij in Nederland, 1933-1939', *Jaarboek Katholiek Documentatie Centrum* 13 (1983) 13-34. Men zie ook nog twee artikelen van J. Bosmans: 'De KVP, de groep-Steenberghe en de verkiezingen van 1952', *Jaarboek Katholiek Documentatie Centrum* 6 (1976) 20-76, en: 'Het eenheidsgesprek tussen KVP, KWG en KNP', *Jaarboek Katholiek Documentatie Centrum* 12 (1982) 46-99.
31. K.L.M. Dittrich, *Partij-politieke verhoudingen in Nederlandse gemeenten. Een analyse van de gemeenteraadsverkiezingen 1962-1974* (Dissertatie; z.p. z.j. [Leiden 1978]). Voor een vroegere periode zie: W.A.J. Herberichs, *Kiezen en delen. Directe en indirecte bemoeiingen van de KVP met de gemeenteraadsverkiezingen in Limburg in de periode 1945-1980* (Doctoraalscriptie Nieuwste Geschiedenis, Nijmegen 1986).
32. Vgl. vooral de invloedrijke schets van J.A.A. van Doorn, *Beeld en betekenis van de Nederlandse sociologie* (Utrecht 1964). Het genoemde overzicht van Van Peype, 'Ontwikkeling van de sociologie in Nederland', geeft hetzelfde beeld, maar een wat kritischer oordeel over de moderne richting.
33. F. Bovenkerk e.a. ed., *Toen en thans. De sociale wetenschappen in de jaren dertig en nu* (Baarn 1978).
34. J.E. Ellemers, 'De Nederlandse sociologie en de Amsterdamse sociografie in de jaren dertig: een voorbeeld van onvolledige institutionalisering' in: Bovenkerk e.a. ed., *Toen en thans*, 36-47, met name de paragraaf op 39-42.
35. M. Gastelaars, *Een geregeld leven. Sociologie en sociale politiek in Nederland 1925-1968* (Amsterdam 1985).
36. Ibidem, 31.
37. W. Goddijn en J. Sloot, 'Katholieke sociologie. Opkomst en ondergang van een sociale leer' in: Bovenkerk e.a. ed., *Toen en thans*, 168-174.

38. De band met het fascisme is in het verleden vaak en met nadruk gelegd. Vgl. o.a. L. Joosten, *Katholieken en fascisme in Nederland 1920-1940* (Hilversum/Antwerpen 1964). Op de relatie met de sociaal-democratie is onlangs gewezen door S. Vaessen, 'Democratie-kritiek in de RKSP. Staatkundige beginselen, corporatieve denkbeelden en het streven naar hervorming van het Nederlandse staatsbestel, 1931-1940', *Jaarboek Katholiek Documentatie Centrum* 17 (1987) 86-111, aldaar 105-107.
39. J. Tettero en G. Dierick, 'Dertig jaar KASKI-onderzoek, 1946-1976' in: G. Dierick e.a., *Veertig jaar KASKI-onderzoek 1946-1986. Sociaal-wetenschappelijk advies, onderzoek en studie ten behoeve van R.K. kerk en samenleving in Nederland* (Den Haag 1987) 9-46; K. de Groot en P. Habibuw, 'Priesters en sociologen. De ontwikkeling van de godsdienst-sociologie in Nederland vanaf 1945' in: R. Hagendijk e.a. ed., *Ideeën en identiteiten. Facetten van de Nederlandse sociologie* (Amsterdam 1987) 73-102. J. van Vugt gaf mij vriendelijkerwijs inzage in de licht herziene en bijgewerkte inleiding op de tweede editie van zijn: *Godsdienst en kerk in Nederland, 1945-1980. Een geannoteerde bibliografie* (Nijmegen/Baarn 1981), die najaar 1988 zal verschijnen.
40. Tettero en Dierick, 'Dertig jaar KASKI-onderzoek', 21.
41. L. Laeyendecker, *Religie en conflict. De zogenaamde sekten in sociologisch perspectief* (Meppel 1967) 297.
42. A. van de Weijer, *De religieuze praktijk in een Brabantse industriestad. Godsdienst-sociografische verkenningen in Tilburg* (Assen 1955).
43. A. ter Hoeven, 'Een vergeten hoofdstuk over de religieuze praktijk in Tilburg', *Sociologische Gids* 4 (1957) 45-58.
44. Het commentaar van Ter Hoeven verscheen kort nadat de *Sociologische Gids* een aflevering had gewijd aan de verzuiling, waarin Van Doorn zijn bekend geworden bijdrage had geschreven: 'Verzuiling, een eigentijds systeem van sociale controle', *Sociologische Gids* 3 (1956) 41-49.

45. J.M.G. Thurlings, *Het sociale conflict. Van psychologische naar sociologische benadering* (Nijmegen 1960); R.A. de Moor, *De verklaring van het conflict. Een onderzoek naar de uitgangspunten van de sociologische theorie* (Assen 1961).
46. Gastelaars, *Een geregeld leven*, 201-204.
47. Thurlings, *Het sociale conflict*, 152.
48. De Moor, *De verklaring van het conflict*, 106, 128-129.
49. J.M.G. Thurlings, *De wankelende zuil. Nederlandse katholieken tussen assimilatie en pluralisme* (Nijmegen/Amersfoort 1971).
50. W. Frijhoff, 'Van "histoire de l'église" naar "histoire religieuse". De invloed van de "Annales"-groep op de ontwikkeling van de kerkgeschiedenis in Frankrijk en de perspectieven daarvan voor Nederland', *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis* 61 (1981) 113-153, aldaar 150.
51. A.F. Manning, 'Uit de voorgeschiedenis van het Mandement van 1954', *Jaarboek Katholiek Documentatie Centrum* 1 (1971) 138-148.
52. A.F. Manning, *Zestig jaar KRO. Uit de geschiedenis van een omroep* (Baarn 1985) vooral hoofdstuk 2.
53. Kees Fens, 'Ontspiegeling' in: Idem, *Spiegelbeelden* (Baarn 1988) 58-73, aldaar 71.

RESTAURANT-COCKTAILBAR
CUISINE SAUVAGE
DOELENSTEEG 8, LEIDEN. 071 - 149069

zo. t/m do. tot 01.00 uur
vrij. en zat. tot 02.00 uur
Keuken open tot 23.00 uur

